

DANIEL JIMÉNEZ DE CISNEROS (1863-1941) I LA GEOLOGIA I PALEONTOLOGIA ALACANTINES

Jesús Ignasi Català Gorgues

Institut d'Història de la Ciència i Documentació «López Piñero». Universitat de València-
CSIC

Paraules clau: *Geologia, paleontologia, Daniel Jiménez de Cisneros, Alacant, segle XX*

Daniel Jiménez de Cisneros (1863-1941) and the Geology and Paleontology of the Alicante Province

Summary: Daniel Jiménez de Cisneros, natural history professor at Instituto General y Técnico (Secondary School) of Alicante, was the most important studios of the geology and paleontology of the SE. of Spain at first third of 20th century. This paper summarizes his appropriation to that subject and revises his position into the scientific collective of Spanish naturalists, in order to establish a new basic schema for the centre-periphery scientific relationship in Spain at the historic period preceding Spanish Civil War.

Key words: *Geology, paleontology, Daniel Jiménez de Cisneros, Alicante, 20th century*

Els estudis geològics i paleontològics a l'Espanya contemporània fins la Guerra Civil vénen caracteritzats per un continu increment en el nombre i la qualitat dels treballs des de les dècades centrals del segle XIX. Malgrat estar els esmentats estudis, durant tot eixe període, centrats bàsicament al *Museo de Ciencias Naturales* de Madrid, al Museu de Geologia del Seminari de Barcelona i a la estructura investigadora establida al voltant de la *Comisión del Mapa Geológico de España* (des de 1910, *Instituto Geológico de España*) (Gozalo, 1997), no hi mancaren les aportacions de naturalistes relativament aïllats a zones perifèriques de l'Estat. Lluny de ser aportacions de caire menor, en alguns casos, com el del personatge que ens ocupa, resultaren contribucions realment cabdals al coneixement de la realitat geològica ibèrica. Hom pot detectar, a més, un biaix historiogràfic pel que fa a l'estudi d'aquestes figures perifèriques, que resten poc estudiades a les aproximacions habituals. Per tot açò, l'estudi d'un cas com el de Daniel Jiménez de Cisneros pot retre un servei gens menyspreable a la revisió de la historiografia de la geologia i, en general, de la història natural espanyola de l'època.

Són encara escasses les dades biogràfiques que tenim sobre el nostre personatge, i, en la seua majoria, ens han arribat pel conducte del seu deixeble Federico Gómez Lluca, qui va dedicar-li una nota necrològica al *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*. Daniel Jiménez de Cisneros y Hervás va nàixer a Caravaca (Múrcia) al 1863. Cursà el

batxillerat a Lorca, alhora que mostrava la seua afecció pels estudis geològics fent freqüents excursions pels tossals que envolten la seua ciutat natal. Es llicencià i doctorà en Ciències Naturals a Madrid, a la Universitat Central. Després d'uns anys dedicat a l'ensenyament privat, guanyà al 1892 les oposicions a catedràtic d'història natural d'institut. La seua primera destinació va estar l'Institut «Jovellanos» de Gijón (Astúries), on romangué fins l'any 1903. Des d'eixe moment fins a la seua jubilació, desenvolupà la seua tasca docent a l'Institut General i Tècnic d'Alacant, ciutat on va finir el 1941 (Gómez Lluca, 1941). Com immediatament podrem veure, el seu treball científic només es pot comprendre suficientment si es vincula a la seua vocació docent.

Malgrat la seua afecció de joventut¹, és ben cert que Jiménez de Cisneros només va escometre una seriosa línia d'investigació geològica en arribar a Alacant. No se li troba, de fet, cap contribució científica prèvia, fora de dues notes poc rellevants sobre cetacis publicades durant la seua estada a Astúries. Així, doncs, els inicis dels estudis geològics del nostre personatge els hem de situar al començament de la seua maduresa, quan ja comptava amb quaranta anys. Un fet, aquest, que encara reforça més la impressió admirativa que surt de l'anàlisi de la seua producció; hem registrat, des de la data esmentada fins la seua mort, un total de 164 publicacions, la qual cosa revela una productivitat realment sorprenent, i més si ens adonem que, majoritàriament, fan referència directa a un constant treball de camp, en condicions habitualment molt dures per a un home ja gran. Després tornarem a aquestes qüestions. Ara, però, hem de referir que la major part d'aquest treball de camp l'inseria dins la seua tasca docent. En efecte, com es desprèn de la lectura dels seus articles i de les memòries docents de l'Institut, Jiménez de Cisneros organitzava tots els cursos un seguit d'excursions amb els seus alumnes per diferents indrets de la província d'Alacant; en aquestes excursions, aprofitava per a fer no només un ensenyament pràctic per als seus alumnes, ans també per a escometre estudis estrictament científics dels terrenys visitats. A tall d'exemple, i per mostrar la sorprenent assiduitat amb què eixia amb els seus alumnes al camp, al curs 1906-07, primera referència que hem trobat al respecte, organitzà 24 excursions, mentre que al curs següent en foren 44 (Carpintero, 1908: 7; 1909: 83). Lògicament, tantes i tantes excursions engrossiren ràpidament els fons del gabinet d'història natural de l'Institut –gabinet, per cert, reorganitzat i modernitzat pel nouvingut catedràtic en arribar a Alacant–, alhora que permetien a Jiménez de Cisneros adquirir un coneixement ben detallat de la geologia de la província. De fet, les seues primeres publicacions, les de l'any 1903, fan referència a localitats murcianes ben conegudes per ell en raó dels seus orígens. Progressivament, però, les publicacions referides a Alacant van anar fent-se predominants, en funció del seu millor coneixement dels terrenys.

Les excursions escolars, en qualsevol cas, no sempre bastaven per als propòsits de l'entusiasta catedràtic. La seua intenció era oferir una caracterització geològica global, però bàsicament estratigràfica, del gran buit que es registrava a *Mapa Geològic de España* a les províncies de Múrcia, Alacant i part d'Almeria i Albacete; allò que Jiménez de Cisneros anomenava «el sudeste de la Península Ibérica». Lògicament, per a aconseguir aquest objectiu calia efectuar excursions de més abast geogràfic i durada que les curtes eixides escolars, normalment sempre no massa lluny de la capital provincial. Açò l'empentà a aprofitar les vacan-

¹. A més del testimoni de Gómez Lluca, trobem al respecte la pròpia relació que ens fa Daniel Jiménez de Cisneros en un article divulgatiu publicat a la revista *Ibérica* (Jiménez de Cisneros, 1921b).

ces de l'estiu per a fer recerques de camp molt més perllongades. A voltes, arribà a establir-se durant moltes setmanes a algunes localitats que prenia com a base d'operacions. Aquest fou el cas del petit llogaret de l'Alguenya –avui municipi independent–, a les Valls del Vinalopó, just al costat de la ratlla de Múrcia, on romangué tot el mes d'agost i part del de setembre de 1912 per tal d'explorar amb tot detall les serres que l'envolten, i on va establir les primeres citacions del Lias (Juràssic inferior) a la província d'Alacant (Jiménez de Cisneros, 1912).

És evident que l'objectiu inicial mai no es va cobrir. De fet, exigia desenvolupar una tasca absolutament desmesurada, i més per a un científic aïllat a una ciutat encara petita i allunyada dels centres d'investigació, amb uns mitjans pobres –sense col·leccions de referència i sense una biblioteca mitjanament dotada– i gairebé sempre supeditats a l'aportació econòmica particular i pròpia. Certament, Jiménez de Cisneros tractà de superar en part aquests obstacles, i demanà pensions a la *Junta para Ampliación de Estudios*, tant per a estudis a Espanya, com la que li va permetre fer un llarg recorregut pels límits provincials d'Alacant amb Múrcia (Junta, 1912), com per a viatges científics a l'estranger, com el que va fer l'agost de 1913 per Itàlia, Suïssa i França per tal d'estudiar les faunes liàsiques i triàsiques, molt pobrament representades en aquella saó a les col·leccions del *Museo Nacional de Ciencias Naturales* de Madrid (Junta, 1914; Jiménez de Cisneros, 1915). Tot açò, juntament amb les relacions científiques que va establir amb diversos especialistes estrangers, li va permetre oferir, malgrat els entrebancs i les mancances, una obra perdurant i d'alt nivell científic.

Els estudis de Jiménez de Cisneros, a la fi, es van circumscriure bàsicament, lluny de poder abastar tot el sud-est peninsular, a la part nord-oest de la província de Múrcia –els voltants de Caravaca– i a la porció occidental de la província d'Alacant, amb l'afegit dels voltants de la capital, és a dir, les comarques de l'Alacantí, el Vinalopó Mitjà, les Valls del Vinalopó i sectors significatius de l'Alt i Baix Vinalopó i el Baix Segura. Malgrat fer sempre caracteritzacions estratigràfiques generals, hom pot apreciar com a principal línia la del reconeixement del Lias a la província d'Alacant. Tot i haver fet ja, als seus primers estudis, certes aportacions al coneixement de l'esmentada sèrie estratigràfica a la zona de Caravaca, només encetà efectivament una clara línia d'investigació al respecte quant als estudis, abans esmentats, duts a terme a les serres dels voltants de l'Alguenya i la Romana. Realment, ell ja es trobava convençut de la presència de la sèrie a eixa zona per estudis comparatius amb la província de Múrcia, on ocupava una taca de gran extensió, i per la presència generalitzada, a despit de la informació que oferien els mapes geològics, de molts horitzons juràssics a la província d'Alacant. Per això, es decidí a cercar un aflorament liàsic tot just –i ací trobem una prova de la profunditat dels coneixements de Jiménez de Cisneros– a l'exterior del sinclinal que conformaven la serra de l'Algaiat –o Argallet– i la serra del Reclot, a l'actual terme de la Romana. La previsió, efectivament, s'acomplí (Jiménez de Cisneros, 1912). Posteriorment, i amb els coneixements adquirits a l'esmentat viatge per Europa, es llançà a la recerca de nous jaciments liàsics. Entre 1916 i 1919, n'identificà un total de vint a les províncies de Múrcia i Alacant (Jiménez de Cisneros, 1920). Una nòmina, però, que anà en augment als anys següents. Del conjunt de les seues investigacions sobre la sèrie liàsica oferí un resum al XIV Congrés Geològic Internacional, celebrat a Madrid al 1926 (Jiménez de Cisneros, 1928).

Altres aportacions de primer nivell al coneixement de la geologia alacantina van ser la seua caracterització del partit judicial d'Alacant, que conformà una grossa memòria publicada pel Museo Nacional de Ciencias Naturales de Madrid (Jiménez de Cisneros, 1917) i la troballa de l'important jaciment triàsic de las Espejeras, al límit dels termes d'Agost (l'Ala-

cantí) i Monforte (Vinalopó Mitjà) (Jiménez de Cisneros, 1914), avui en dia, una localitat que ha esdevingut clàssica. Per altra banda, les seues investigacions li permeteren d'establir un cert nombre d'espècies noves, fonamentalment de braquiòpodes. Ultra la consideració anecdòtica del fet –la majoria d'aquestes espècies han restat relegades a la sinonímia nomenclatural– s'ha de destacar que Jiménez de Cisneros adoptà criteris prou avançats en l'establiment de novetats taxonòmiques –així, va rebutjar el criteri de les relacions entre magnituds lineals per a certes espècies de braquiòpodes– i va fer crítiques prou fortes a la tendència generalitzada d'establir una nova espècie o varietat amb pocs individus o a penes detectada una anomalia morfològica (Jiménez de Cisneros, 1919; 1921a).

De tot el que hem comentat fins ara, sembla que la personalitat de Jiménez de Cisneros haguera d'haver estat referència indefugible per als estudiosos de la història de la geologia i la paleontologia contemporànies a Espanya. Una revisió historiogràfica acurada, que per raons d'espai no ens resulta possible d'oferir, ens mostraria, però, que l'interès dels especialistes s'ha centrat, fonamentalment, a les figures vinculades a les institucions madrilenyes i barcelonines esmentades al començament d'aquesta comunicació, i per això, la figura de Jiménez de Cisneros, com la d'altres geòlegs de la perifèria de l'Estat, a penes si són esmentades en algunes aproximacions globals; açò, quan no resten directament silenciades. És prou habitual presentar la situació del conreu de les disciplines geològiques –i en general, del conjunt de la història natural– a l'Espanya del període segons un esquema que presenta Madrid com a seu pràcticament excloent de la pràctica científica, tot concedint-li un paper secundari a Barcelona i deixant la resta de l'Estat com un erm on, només anecdòticament, floreixen figures, l'obra de les quals només paga la pena d'estudiar si acaben, en el curs de la seua vida científica, inserint-se al col·lectiu naturalista madrileny. Una aproximació acurada a aquestes figures perifèriques, però, ens mostra clarament la impossibilitat de mantenir el susdit esquema si volem avançar en el coneixement, tant dels desenvolupaments formals dels contiguts de les disciplines científiques, com, especialment, si el nostre propòsit es aprofundir en l'estructuració social de la pràctica científica al conjunt de l'Estat.

Bibliografia

- CARPINTERO Y MORENO, H. (1908), *Memoria acerca del estado del Instituto General y Técnico de Alicante durante el curso de 1906 á 1907*, Alicante, Luis Esplá.
- CARPINTERO Y MORENO, H. (1909), *Memoria acerca del estado del Instituto General y Técnico de Alicante durante el curso de 1907 á 1908*, Alicante, Luis Esplá.
- GÓMEZ LLUECA, F. (1941), «Necrología de D. Daniel Jiménez de Cisneros y Hervás (1863-1941)», *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 39, 305-315.
- GOZALO GUTIÉRREZ, R. (1997), «La geología española durante la Restauración». A: BLANES I NADAL, G. i GARRIGÓS I OLTRA, L. (coord.), *Actes de les IV Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica* (Alcoi, 13-15 desembre 1996), Alcoi-Barcelona, SCHCT, 143-152.
- JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1912), «Noticia acerca del hallazgo del sistema Liásico en la provincia de Alicante», *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 12, 450-455.
- JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1914), «Noticia acerca del yacimiento fosilífero del triásico

superior de las Espejeras en el término de Agost (Alicante)», *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 14, 96-100.

JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1915), «Resumen de los datos paleontológicos recogidos en algunos Museos de Italia, Suiza y Francia durante el mes de Agosto de 1913», *Anales de la Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas*, 15, 1-16.

JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1917), «Geología y paleontología de Alicante», *Trabajos del Museo Nacional de Ciencias Naturales (serie Geológica)*, 21, 140 p.

JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1919), «Sobre la existencia en España de la *Zeilleria Hierlatzica* Opp. », *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 19, 348-349.

JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1920), «Noticia acerca del encuentro de numerosos yacimientos del Liásico medio alpino en el SE. de España», *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 20, 226-236.

JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1921a), «Las especies del género *Spiriferina* del Liás medio español», *Memorias de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, tomo del L aniversario, 487-494.

JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1921b), «Sobre preparación de fósiles», *Ibérica*, 15, 392-396.

JIMÉNEZ DE CISNEROS, D. (1928), «El Liás alpino medio del SE. de España». A: *Congrès Géologique International. Comptes Rendues de la XIVème Session, en Espagne 1926*, Madrid, Gráficas Reunidas: II, 625-636

JUNTA PARA AMPLIACIÓN DE ESTUDIOS E INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS (1912), *Memoria correspondiente á los años 1910 y 1911*, Madrid, Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

JUNTA PARA AMPLIACIÓN DE ESTUDIOS E INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS (1914), *Memoria correspondiente á los años 1912 y 1913*, Madrid, Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

